

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

استان‌شناسی اردبیل

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

عنوان و نام پدید آور : استان‌شناسی اردبیل [کتاب‌های درسی] : ۲۳۷/۴ / مؤلفان : حیدرعلی مقدم‌نیا ... [و دیگران]؛ زیر نظر کارشناسان گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری؛ وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

مشخصات نشر : تهران : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران

مشخصات ظاهری : ۱۳۰ ص. : مصور (رنگی)، جدول (رنگی)، نمودار (رنگی)

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۱-۵

وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا

یادداشت : ویراستار : محمدکاظم بهنیا

شناسه افزوده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

شناسه افزوده : سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

رده‌بندی دیویی : ۳۷۳ ک ۲۳۷/۴

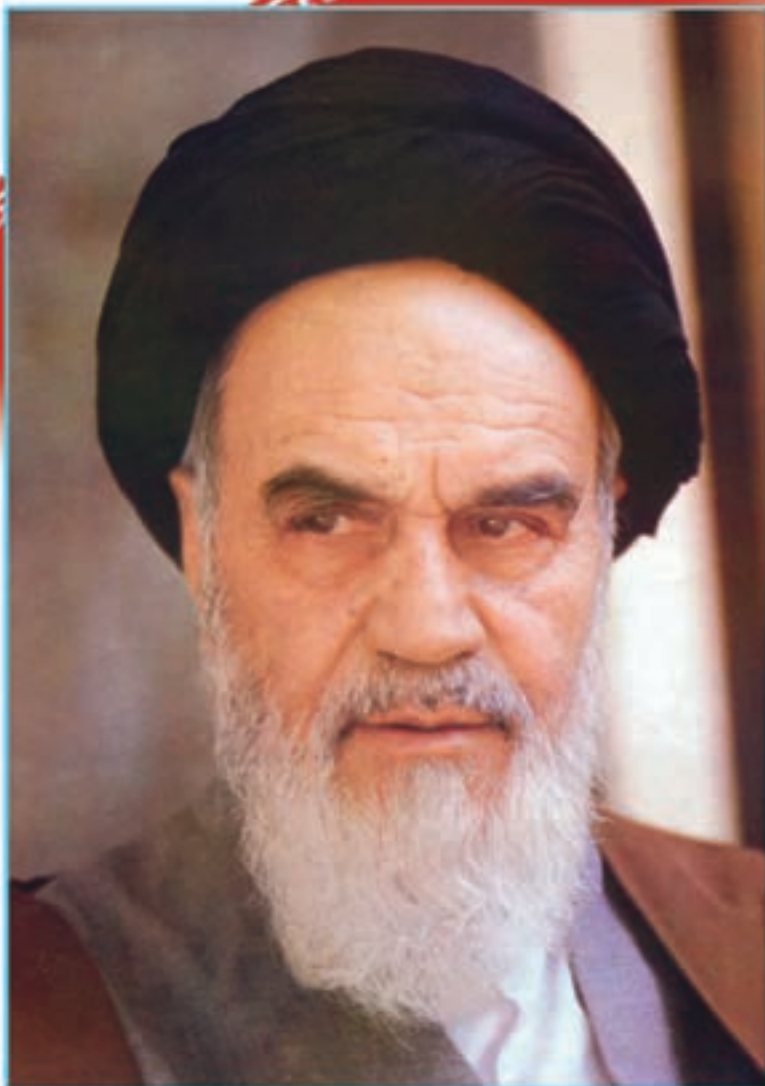
شماره کتاب‌شناسی ملی : ۲۷۷۸۷۳۳

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	استان‌شناسی اردبیل پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۲۳۷/۴
پدیدآورنده :	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	حیدرعلی مقدم‌نیا، یوسف اسماعیلی‌نیری، بهنام مجیدپور، قربان پناهی جلودارلو، زهرا پورخادم‌نمین، اکبر صفرنژاد و تقی دادرس (اعضای گروه تألیف)
مدیریت آماده‌سازی هنری :	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی :	لیدا نیک‌روش (مدیر امور فنی و چاپ) - طاهره حسن‌زاده (مدیر هنری، نگاشتارگر [طراح گرافیک] و طراح جلد) - مریم نصرتی (صفحه‌آرا) - زهرا ایمانی‌نصر، شاداب ارشادی، اعظم محمدزاده، فاطمه پزشکی، حمید ثابت‌کلاچاهی، مریم دهقان‌زاده (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان :	تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن : ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه : www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
ناشر :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش) تلفن : ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۳۷۵۱۵-۱۳۹
چاپخانه :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ :	چاپ هفتم ۱۳۹۷

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس‌برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (رحمة الله علیه)

فهرست مطالب

۱	فصل اوّل — جغرافیای طبیعی استان اردبیل
۲	درس اوّل : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
۴	درس دوم : ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن
۱۸	درس سوم : آب و هوای استان
۲۵	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۴۰	درس پنجم : مسائل و مشکلات زیست محیطی استان
۴۵	فصل دوم — جغرافیای انسانی استان اردبیل
۴۶	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۴۸	درس هفتم : جمعیت استان
۵۴	درس هشتم : شیوه‌های زندگی در استان
۶۱	فصل سوم — ویژگی‌های فرهنگی استان اردبیل
۶۲	درس نهم : فرهنگ عامه استان
۷۳	فصل چهارم — پیشینه استان اردبیل
۷۴	درس دهم : پیشینه تاریخی استان
۸۳	درس یازدهم : دفاع مردم استان از ایران اسلامی
۹۲	فصل پنجم — توانمندی‌های استان اردبیل
۹۳	درس دوازدهم : توانمندی‌های گردشگری
۱۰۵	درس سیزدهم : توانمندی‌های اقتصادی
۱۱۵	فصل ششم — شکوفایی استان اردبیل پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۱۶	درس چهاردهم : دستاوردها (وضعیت موجود)
۱۲۵	درس پانزدهم : چشم‌انداز آینده استان

سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌آستان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور خود و سرزمین ملی در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود، نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای باید شما را به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها به‌شمار می‌روید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه‌آستان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا این که تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دل‌بستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود؛ بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

استان اردبیل از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

برای من دیدار مردم مؤمن، با وفا، پُرشور، انقلابی و بسیار عزیز شهر و استان اردبیل، بسیار مغتنم است. در طول سال‌های انقلاب و قبل از انقلاب، شهر و منطقه شما در چشم ما دارای مقامی ارجمند و برجسته بوده و همه حوادث و قضایایی که در طول این دوران، پیش آمده است، این دید درست در مورد اردبیل و مردم اردبیل را تقویت کرده است.

اگرچه مردم اردبیل — بلکه بسیاری از مردم کشور — نقش اردبیل و سابقه اردبیل و بزرگان این شهر و منطقه را تا حدود زیادی می‌شناسند؛ اما من مایلیم از زبان من، این گفته شود که اردبیل در طول دوران‌های گذشته و در دوران انقلاب و در دوران نهضت اسلامی، نقشی مؤثر و پایدار در آن راه‌هایی که به صلاح ملت و این کشور منتهی می‌شده، ایفا کرده است.

در تاریخ گذشته، در دوران طلوع صفویه، سرزمین اردبیل توانست دو خدمت بزرگ به این کشور بکند. اول اینکه توانست از کشوری که بخش‌های آن از هم جدا و با هم در حال اختلاف و درگیری بودند، یک کشور متحد، بزرگ و مقتدر، به وجود آورد. قبل از طلوع صفویه و بعد از دوران سلجوقیان، ایران کشوری بود که هر بخشی از آن آهنگ جداگانه‌ای می‌نواخت و از عزت و عظمت ایران در آن دوران‌ها خبری نبود. این عزت را صفویه دادند و صفویه از اردبیل طلوع کردند و خاندان عرفان مجاهد و مبارز — یعنی اولاد شیخ صفی‌الدین اردبیلی — توانستند این زمینه را به وجود آورند، تا فرزندان آنها ایران را به همه عالمیان در دنیای آن روز متحد، مقتدر، عزیز، سربلند و پیشرفته معرفی کنند.

خدمت دوم، عاملی بود که در واقع پشتیبانی معنوی عامل اول محسوب می‌شود؛ یعنی احیای مذهب شیعه، مذهب اهل بیت و ارادت به خاندان پیامبر. مردم — همین مردم شجاع، همین عشایر غیور — از این سرزمین با نام امیرالمؤمنین، با نام امام حسین، با نام شهدای کربلا، با نام ائمه معصومین علیهم السلام توانستند پروند و نام خدا، یاد اهل بیت و آئین مقدس اسلام و فقه متین جعفری را در سرتاسر این کشور، مستقر کنند و کشوری یکپارچه، محکم و مقتدر به وجود آورند.

این اقتداری بود که از معنویت، از دین و از تعالیم اهل بیت به وجود آمد. بزرگانی که در این مدت — در طول چند قرن — در اردبیل پرورش پیدا کرده‌اند، همه همین خط مستقیم را نشان می‌دهند. خود شیخ صفی‌الدین اردبیلی، برخلاف آنچه که بعضی گمان می‌کنند، یک صوفی مسلک از قبیل آنچه که ادعا می‌شود، نبود. یک عالم، یک عارف، یک مفسر و یک محدث بود. آن گونه که مرحوم علامه مجلسی — بنابر آنچه از او نقل کرده‌اند — ذکر می‌کند، شیخ صفی‌الدین اردبیلی در ردیف سید بن طاووس و ابن فهد حلی — علمای فقیه و در عین حال عارف — قرار داشت و کسی بود که در کنار علامه حلی — در دستگاه شاه خداپسند — توانستند جوانه‌های شیعه را در قرن هفتم و هشتم در این کشور به وجود آورند و پایه فقهی و متین و استدلالی آن را در حوزه‌های علمیه، رایج کنند.

بعد هم فرزندان او عرفای مجاهد بودند؛ لذا گفته‌اند اردبیل «دارالارشاد» است؛ یعنی اینجا کسانی هستند که ارشاد به دین می‌کنند. بحث، بحث دارالارشاد است؛ بحث صوفی‌گری و کارها و سخن‌ها و دعوی‌هایی از این قبیل نیست. بحث بر سر معنویت دین و معنویت شیعه و خاندان اهل بیت است. لذا بعد از گذشت یکی دو قرن، در اوایل صفویه – در قرن دهم – خورشید درخشان فقاقت شیعه – اول کس از بزرگانی که بعد از چند قرن در دنیای فقاقت اسلامی و شیعی از ایران درخشید – یعنی مرحوم ملا احمد محقق اردبیلی – از این شهر سر بلند کرد. قرن‌ها، فقه‌های شیعه از بلاد لبنان، شام، حله و عراق بودند و علمایی از ایران در ردیف بزرگان فقه‌های شیعه، از بعد از قرون اول، تا قرن‌های متوسط نداشتیم. اول کسی که در این میدان قدم گذاشته است، یک فضل اردبیلی است؛ یک عالم بزرگ، یک زاهد، یک عارف و یک محقق.

خدا را شکر می‌کنیم که سلسله دیانت و شجاعت مردم و قوت معنوی این مردم، در کنار سلسله پیشرفت علم و تقوا در طول زمان در این سرزمین امتداد پیدا کرده است. مردم اردبیل از قبل از دوران صفویه هم جزو معدود مردمی در کشور ایران هستند که توانستند لشکریان مغول را دو مرتبه شکست دهند. لشکریان مغول، هرجا می‌رفتند، مردم را با ارباب وادار به عقب‌نشینی می‌کردند. در اردبیل، لشکریان مغول، دو مرتبه از مردم شکست خوردند و عقب‌نشینی کردند. بعد هم این طوایف و ایلات شجاع و مردم مؤمن توانستند اینجا را نقطه‌شروعی قرار دهند که ایران بزرگ شیعی و مقتدر – در دوران صفویه – به وجود آید.

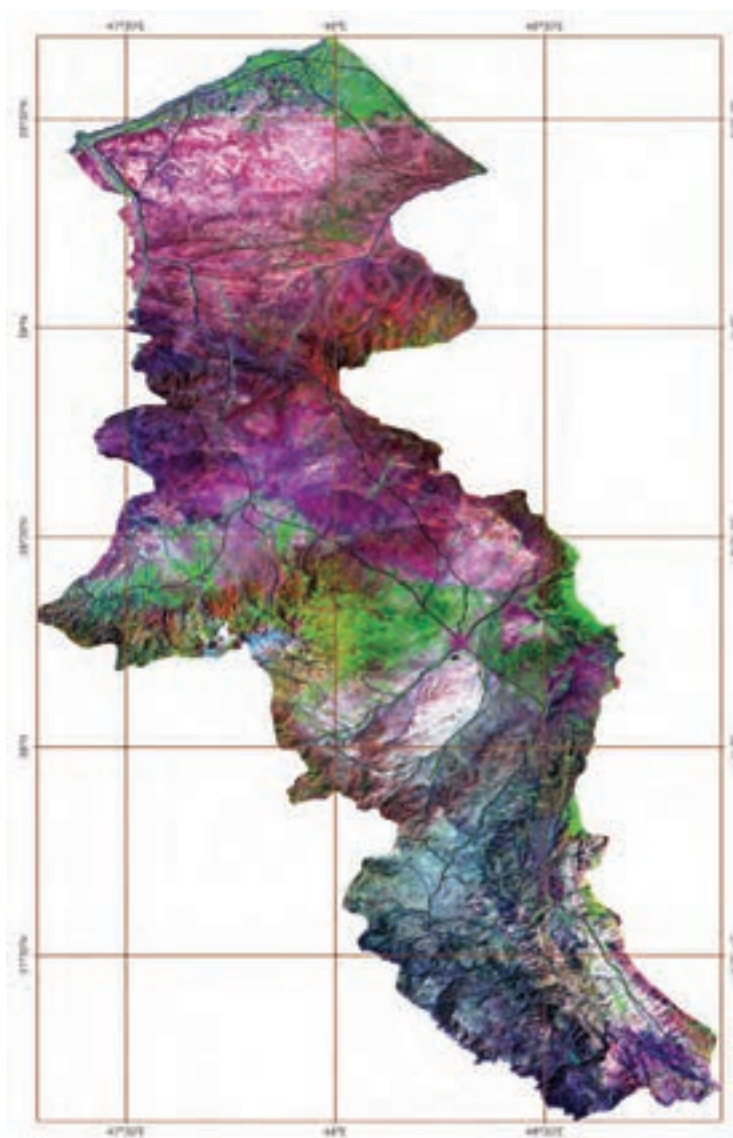
البته به شما بگویم در دوران حکومت قاجاریه و حکومت پهلوی، صفویه مورد بغض بودند و به دلایل معینی اردبیل هم مورد بی‌اعتنایی قرار گرفت. همان قدری که صفویه به اردبیل پرداختند، قاجاریه و بعداً پهلوی، در این نقطه مرزی و دوردست، بی‌اعتنایی کردند. آن چیزی که به یاد آنها نیامد، اردبیل بود؛ لذا این شهر و این منطقه سرسبز، حاصلخیز و با استعداد که هم استعداد کشاورزی دارد، هم استعداد صنعتی، هم امکان بازرگانی سالم خارجی، یکی از مناطق فقیر و محروم، شمرده می‌شود.

من فراموش نکنم، از علمای بزرگ این استان یاد کنم؛ از مرحوم حاج میرزا محسن آقا مجتهد، از مرحوم حاج میرزا علی اکبر مجتهد – مردان بزرگ – از مرحوم حاج سید یونس اردبیلی که خود من در دوران جوانی در مشهد مقدس، آن مرد را از نزدیک می‌شناختم که عالم طراز اول بی‌معارض در خراسان بود. اینها بزرگانی هستند که همگی در مقابل ظلم، در مقابل فساد و در مقابل سلطه حکومت‌های ظالم، مقاومت و ایستادگی کردند. مرحوم حاج سید یونس، مرحوم حاج علی اکبر آقا به نحوی و دیگران به انحاء دیگر.

من فراموش نکنم و عرض کنم که در دوران جنگ تحمیلی، جوانان این مرز و بوم در قالب لشکرها و یگان‌های مربوط به این منطقه، مجاهدت کردند و هزاران شهید و جانباز و آزاده و ایثارگر، از این منطقه، تقدیم انقلاب شد؛ همان کسانی که با شجاعت خودشان – مانند جوانان غیور در همه جای کشور – جلو دشمن را گرفتند و استقلال کشور و نظام اسلامی خود را با قدرت، حفظ کردند.

همچنان که مردم اردبیل ده‌ها سال قبل و در قرن گذشته، در مقابل روس‌های تزاری، در مقابل بلشویک‌ها، در مقابل عثمانی‌ها – آن وقتی که لازم بود – ایستادند؛ در مقابل مفسدین داخلی و دموکرات‌های بی‌وطن نیز همین مردم بودند – مردم اردبیل و سایر شهرهای آن روز آذربایجان – که ایستادگی کردند. البته دیگران به نام خودشان تمام کردند؛ اما در حقیقت هنر شما مردم بود.

دین، وفاداری، غیرت، شجاعت و عشق و اخلاص به خاندان رسالت، از جمله خصوصیات شما مردم عزیز است که من آن را خوب می‌شناسم. بسیاری از مردم کشورمان هم عشق و ارادت شما به خاندان پیامبر، به خصوص به سیدالشهداء و حسین بن علی علیه‌السلام را می‌شناسند.

تصویر ماهواره‌ای استان اردبیل

تصویر ماهواره‌ای Landsat-7 از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در تصویر فوق که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ، رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. در این تصاویر ماهواره‌ای زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)